

Алла Лазарева

Ірина Матяш: «Євген Слабченко ставив собі завдання показати історію України як суверенної держави від Київської Русі до УНР»

Алла Лазарева обговорила з професоркою історії, головою Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин Іриною Матяш ситуацію з поверненням до України спадщини французького кіномитця українського походження Євгена Деслава, загрозу кремлівських зазіхань на меморіальний православний цвинтар у Ніцці та доступність кінематографічного доробку митця в Україні.

<https://www.chasipodii.net/article/27044/>

Журналістка «Тижня» Алла Лазарева обговорила з професоркою історії, головою Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин Іриною Матяш ситуацію з поверненням до України спадщини французького кіномитця українського походження Євгена Деслава, загрозу кремлівських зазіхань на меморіальний православний цвинтар у Ніцці та доступність кінематографічного доробку митця в Україні.

– Нещодавно в Ніцці, в присутності посла України у Франції Вадима Омельченка, на могилі французького кіномитця українського походження Ежена Деслава (Євгена Слабченка) була встановлена привезена з України могильна плита. У той же час, за інформацією активістів української громади, Кремль намагається поширити свою юридичну відповідальність на православний цвинтар, де похований Деслав. Наскільки Москва могла б досягти своєї цілі, враховуючи, що РФ вже відсудила у нащадків білих емігрантів православний собор у Ніцці?

– Це непросте питання. Щодо реальності перспективи, - вона залежить від рішень відповідних французьких компетентних органів. Шукаючи місце поховання Євгена Слабченка на російському православному кладовищі Кокад у Ніцці, ми з Іриною Подиряко і Олегом Матяшем зауважили, що на багатьох могилах старого цвинтаря - нові плити... Очевидно, окрім офіційного російського інтересу, існують ще й приватні зацікавлення мати таке собі «домашнє кладовище» на Лазуровому узбережжі. Що можуть зробити українці? Ми надзвичайно цінуємо зусилля знаного кінознавця пана Любомира Госейка щодо дослідження постаті митця Ежена Деслава/Євгена Слабченка та «повернення» його сучасному глядачеві. До завдань Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, яке я маю честь очолювати, належить маркування місць пам'яті української дипломатії, пошуки поховань видатних українців за кордоном та вшанування їх. Підготовка до реставрації могили Євгена Слабченка розпочалася після мого звернення до МЗС України, в межах реалізації проекту «Століття української дипломатії».

Було виділено державні кошти, до справи долучилися Посольство України у Французькій Республіці та Франко-українська асоціація Лазурового узбережжя на чолі з Іриною Подиряко. Нещодавно на реставровану могилу Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці Вадим Омельченко, президентка Асоціації Ірина Подиряко, представники дипломатичної установи і української громади поклали корзину квітів з української символікою. Це надзвичайна подія, до якої ми довго йшли. Важливо,

щоб сюди приходили українці, місцеві мешканці і туристи, адже на цвинтарі, окрім Євгена Слабченка, поховано багато українців. Зокрема, художник і дипломат Сергій Мако, засновник і перший президент Полтавського сільськогосподарського товариства, полтавський губернський маршалок шляхти Лев Кочубей та його дружина Єлизавета, міністр фінансів Української Держави Антон Ржепецький, військовий аташе Дипломатичної місії Української Держави до Королівства Швеції Олександр Тімот та інші важливі для України постаті. Публічне відвідання меморіального цвинтаря буде переконливим контраргументом для тих, хто хоче привласнити Кокад. Маю попередню домовленість з відомою українською туристичною агенцією «Феєрія мандрів» про включення меморіальних місць до програми турів. Важливо також підготувати довідник про українські поховання на цвинтарі Кокад та в міру можливостей опікуватися цими могилами.

– Єжен Деслав залишив по собі великий архів, який частково зберігався в його вдови у Франції, частково — за океаном... Яка його доля?

– Євген Слабченко мав велику архівну колекцію. Невдовзі після його смерті 10 вересня 1966 року архів придбав у вдови митця – Деніс Слабченко-Борне – знаний у Франції громадський діяч українського походження, музикознавець, скрипаль і педагог Аристид Вирста. Пізніше, реагуючи на запит сценариста та кінокритика Леоніда Череватенка, Посольство України у Франції повідомило про бажання професора Вирсти продати архів. Він шукав покупців у Канаді, звертався з проханням про допомогу в Торонто до автора статті про Євгена Слабченка Ярослава Журовського. Однак державних коштів на придбання Світової бібліотеки українки не знайшлося. Цінне зібрання в ті роки не потрапило ні в Україну, ні за океан, залишилося «на еміграції» у Франції, як і його безпосередній утворювач та власник. На початку 2000-х років це документальне зібрання викупив французький кінознавець українського походження Любомир Госейко. Саме він доклав чи не найбільше зусиль до повернення постаті та творчості Ежена Деслава в поле уваги дослідників та шанувальників інтелектуального кіно. Однак перебування архіву в приватній власності фактично позбавляє інших науковців можливості отримати будь-яку інформацію і проводити на її базі дослідження. Такі архівні зібрання мають державне значення, а найкраще місце зберігання для них – державні архіви з відкритим доступом. Є, щоправда, ще один сучасний шлях – оцифрування архіву. Однак і тут рішення залежить від волі власника.

Від травня 1963 року Світова бібліотека українки розташовувалася на віллі Данила Гречкосія в Ніцці за адресою 20 bis Avenue Mont-Rabeau. Під приміщення бібліотеки виділили дві просторі зали: в першій зосередили «загальний літературний відділ», в другій – українську дипломатичну бібліотеку; архів українських письменників, митців, науковців та іноземців, які прислужилися Україні, та приватні архіви українських діячів, депоновані в збірці. На мою думку, встановлення меморіальної дошки на цій будівлі було б гідним вшануванням зусиль Євгена Слабченка щодо формування документального зібрання архівної українки.

Архівна колекція Слабченка – не єдине джерело інформації про його життя і діяльність. Окрім цього зібрання, існують інші колекції, зокрема, в Канаді. Численні епістолярні масиви, особисті документи, фрагменти рукописів праць, унікальні фото кіномитця збереглися у фондах Василя Авраменка, Михайла Єремїва, Володимира Кубійовича та інших українських діячів у Бібліотеці та архівах Канади (Оттава, Онтаріо), біографічні відомості та листування – в колекції Євгена Бачинського у Відділі спеціальних колекцій та архіву Бібліотеки Карлтонського університету (Оттава, Онтаріо), невеличка документальна збірка Слабченка – в архіві Осередку української культури і освіти в м.

Вінніпег (Манігоба)... Йдеться про машинописний примірник «Дипломатичної історії України» та коментарі до нього, ілюстрації, а також - газетні вирізки з анонсами майбутньої презентації книги та організації виставки з історії української дипломатії у Вінніпезі, газетні вирізки, присвячені творчості Ежена Деслава тощо. Фрагменти листування кіномитця збереглися в документальних збірках Михайла Єремїва, Микити Мандрики, Павла Маценка...

У фондах Французької синематеки (Cinémathèque Française), – найбільшого архіву фільмів та документів, пов'язаних з історією кінематографа, - зберігаються фільми Ежена Деслава: «Монпарнас» («Montparnasse», 1930), «Чоловік, який з'їв бика» («Un monsieur qui a mangé du taureau», 1935), «Дитяча війна» («La Guerre des gosses» у співавторстві з Жаком Даруа, 1936).

Цінні джерела до вивчення життя і діяльності кіномитця збереглися й в українських архівах, - нехай дуже розпорошена та мізерна за обсягом, порівняно із зарубіжною складовою. Ці документи можна знайти, зокрема, у фондах Центрального державного історичного архіву України в Києві, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Черкаської області, Державного архіву Київської області... Серед останніх моїх знахідок назву хоча б листування з Марією Донцовою - дружиною Дмитра Донцова, що містить надзвичайно важливі факти з життя Євгена Слабченка перед виїздом до Франції.

– В архівах Деслава зберігався рукопис «Дипломатичної історії України», яку не вдалося видати за життя автора. Що нині з цим текстом? Чи планується його видання, рецензування, інше наукове опрацювання?

– Рукопис першого тому «Дипломатичної історії України» та ілюстрації до нього мені вдалося виявити в архіві Осередку української освіти і культури в Вінніпегу 2006 року під час наукового стажування в Канадському інституті українських студій. Євген Слабченко ставив собі завдання показати історію України як суверенної держави від Київської Русі до Української Народної Республіки, через процес боротьби за незалежність шляхом як дипломатичних зусиль, так і збройної боротьби. Він дослідив її роль як регіонального і міжнародного гравця, становлення контактів із іншими країнами та організацію дипломатичної і консульської служби. Працю було присвячено «українській молоді, яка переконається, студіюючи її, що Україна завжди вважала себе незалежною».

Він збирав для ілюстрації фотодокументи, серед яких - унікальні фото надзвичайних дипломатичних місій УНР у європейських країнах, оригінали дипломатичних паспортів, мапи, схеми, графічні малюнки тощо. Оскільки частина світлин являла собою ілюстрації до іншого періоду, ніж той, що був указаний у назві праці, себто 1919 – 1921 рр., було очевидним, що десь існує другий том. Потребували вивчення й питання, пов'язані не лише з невдалою організацією друку доробку Слабченка в Канаді, але й з рівнем досвіду і кваліфікації автора для такого важливого видання та причинами, що спонукали його до написання праці. На це пішли роки.

Поміжною особливістю «Дипломатичної історії України» можна назвати популярний стиль викладу, підкреслену демонстрацію відданості автора українській ідеї, героїзацію подвигів козацтва, інтерес до питань дипломатичного протоколу з вишукуванням цікавих

деталей, висвітлення української історії через дипломатичні акції (діяльність дипломатичних місій, проведення переговорів, дипломатичних нарад) та персоналії дипломатів і державних діячів, надзвичайно стислий обсяг «розділів» (0,5 – 7 сторінки), заміну тексту розділу документом, брак аналітичних висновків та джерелознавчої критики, передавання імен і прізвищ згадуваних історичних осіб наближено до українських тощо. Лейтмотивом праці Слабченко є шанування української нації, наголос на її талантах та здатності до творення власної державності. Він ретельно вибирав історичні факти, які засвідчували українську присутність у світі й прагнув показати це майбутнім поколінням. Багато сюжетів, акумульованих у праці, вперше поверталися до читача. Йдеться зокрема про розділи «Український козак Верховний Вождь – Ампансакабе Мадагаскару», «Національний герой Венесуели Франціско де Міранда на Україні», «Місія Василя Капниста до пруського короля Фрідріха Вільгельма II-го», «Минківське Панство на Поділлі», «Шарль Пекте де Рошмон - український вівцевод і швейцарський дипломат», «Женевка на півдні України», «Тихоокеанська Україна – акція Агапія Гончаренка» та ін. Вишукуючи згадки про Україну та українців, він відчував особливу насолоду й схильний був довіряти навіть фантазіям, якщо вони відповідали його концепції.

Водночас праця має важливе значення для дослідження розвитку українських студій за кордоном як історичне джерело, що дозволяє скласти уявлення про світогляд та інтелектуальні потреби українських емігрантів, можливості доступу авторів до інформації та репрезентативність джерельної бази, застосовувані ними методи джерелознавчої критики, розуміння потреб читацької аудиторії тощо.

У вересні 2016 року упорядковане мною видання «Дипломатичної історії України» Євгена Слабченка з великим біографічним нарисом побачило світ. Вступне слово до видання подали Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні Роман Ващук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді Ігор Осташ. Книгу, що мала побачити світ 50 років тому в далекому Вінніпегу, було випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення за програмою «Українська книга». Презентації видання відбулися у Львові, Одесі, Києві, Білій Церкві, Миколаєві, Острозі та інших українських містах.

Важливим завданням залишається видання другого тому «Дипломатичної історії», примірники якого Євген Слабченко депонував у кількох книгосховищах. З допомогою українських дипломатичних установ ми ведемо пошуки тих примірників. Зміст цієї частини праці для ознайомлення люб'язно надав нам професор Любомир Госейко. Хочеться вірити, що спільними зусиллями ми зможемо видати другий том доробку.

– Наскільки кінематографічний спадок Деслава опрацьований в Україні та інтегрований до спільної української мистецької спадщини? Чи реально українцям, які цікавляться його творчістю, подивитися його фільми?

– Стисло можна відповісти: достатньо інтегрований і цікавить українців. Від середини 1990-х років їх поступово знайомили з історією Деслава журнали «KINO-КОЛО», «Кіно-Театр». Від 2004 року, після повернення, зусиллями професора Любомира Госейка, кінотворів Деслава на французькі екрани, його творчість здобула нове життя за межами Франції та знайшла шляхи на батьківщину автора. У вересні 2008, на замовлення Державної служби кінематографії, український митець Леонід Череватенко зняв у Києві в межах проекту «Обрані часом» кіностудії «Контакт» науково-популярний фільм «Євген Деслав. Фантастична мандрівка» (оператори: Е. Тімлін, А.Химич, В. Філіпов). Тріумфальним для фільмів Деслава видався 2010 рік. Їх було додано до перших показів на тоді ж заснованому фестивалі «Німі ночі» в Одесі, - разом із працями Майї Дерен (киянки Елеонори Деренковської) зі США та стрічками за участі Григорія Хмари (Німеччина,

Франція) і Анни Стен (Європа, США). Одразу по закінченні фестивалю Любомир Госейко репрезентував Деславовий «Марш машин» («La marche des machines») та «Електричні ночі» («Les Nuits électriques») у Французькому інституті в Києві.

Разом із фільмами легендарних авангардистів – братів Давида, Михайла та Бориса Кауфманів – Деславові фільми «Марш машин», «Електричні ночі» та «Монпарнас» вийшли на український екран у грудні 2011 р. Їх показали на єдиному в Україні сферичному екрані діаметром 25 метрів під час заснованого Центром Довженка музичного кіноперформансу «КОЛО ДЗИГИ». А в Білій Церкві на Київщині того ж, 2011, року стартував Кінофестиваль сучасного експериментального кіно «Деслав Сінема Фест», де місцеві глядачі мали змогу познайомитися з творчістю свого земляка. Кіноклуб «Кадр» у місті Суми в березні 2015 зустрів весну переглядом «Монпарнасу» Євгена Деслава. На колишній будівлі Білоцерківської гімназії (нині – корпус № 4 Національного аграрного університету, вул. Волі, 8/3) встановлено меморіальну дошку, котра зафіксувала факт навчання в колишній чоловічій класичній гімназії м. Біла Церква Васильківського повіту (з 1919 р. – Білоцерківського) Київської губернії організатора скаутського руху на Київщині Євгена Слабченка.

2012 року в Черкасах створено Підготовчий курінь УПЮ імені Євгена Деслава, планувалося спорудити пам'ятник французькому українцеві. В лютому 2016 р. у Білій Церкві, замість вулиці імені репресованого радянського воєначальника, організатора червоного козацтва Віталія Примакова (1897 – 1937), з'явилася й вулиця Євгена Деслава.

Французький кіномитець Єжен Деслав і український історик дипломатії Євген Слабченко досі здобуває своїх нових прихильників своєю творчістю і спонукає до дискусій та роздумів.

Довідка

Ірина Матяш – доктор історичних наук, професор, голова Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, дослідниця життя і діяльності Євгена Слабченка, упорядниця видання «Дипломатична історія України»